

Відгук

офіційного опонента – доктора філологічних наук,
професора кафедри зарубіжної літератури
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
Гусєва Віктора Андрійовича
про дисертацію Шевченко Альони Георгіївни
«Лірика Е. Багрицького в контексті життєтворчого проекту поета»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук за спеціальністю
10.01.02 – російська література

Створення цілісної картини історико-літературного процесу минулого століття – найважче дослідницьке завдання, яке не вирішене ще й сьогодні. Кардинальна зміна культурних, естетичних, політичних парадигм протягом ХХ століття позначилася в художній свідомості та проявилася в літературному розвитку. Ці складні й суперечливі літературні явища потребують ґрунтовного та уважного вивчення. Зрозуміло, що більш ніж за сто років був зібраний та осмислений величезний історико-літературний матеріал, але в недавньому минулому його освоєння здійснювалося у світлі соціологічних концепцій, які не враховували закони власне літературної еволюції. Багато що вимагає переосмислення, переоцінки, що необхідно і при зверненні до російської поезії 20–30-х років, зокрема, до творчості Едуарда Багрицького, яке в останні десятиліття не часто привертало увагу дослідників. Вже це робить дослідження ліричної спадщини поета актуальним. Мета роботи А.Г. Шевченко – аналіз лірики Е. Багрицького в контексті його життєтворчого проекту.

Структура дисертації добре продумана і відповідає поставленій дослідницької задачі. У «Вступі» окреслено коло проблем, які ставляться й вирішуються в роботі, визначена теоретико-методологічна база дослідження, розкрито його новизну і практичне значення, подано інформацію про публікації, апробації результатів роботи.

У розділі 1 «Історія вивчення проблеми» розглядається літературознавча рецепція творчості Е. Багрицького. Відзначається, що його вірші отримували суперечливі оцінки сучасної йому літературної критики, а пізніше – в роботах з історії радянської літератури.

У підрозділі 1.1. *Лірика Е. Багрицького у відгуках критики і в науковому освітленні* докладно йдеться про непросту долю спадщини поета. Зокрема, зазначається, що опублікований після смерті поета альманах «Эдуард Багрицкий», що містить вірші, статті та спогади про поета, незабаром був заборонений і захований у спецхран, оскільки у виданні альманаху взяли участь репресовані згодом В. Нарбут, Д. Святополк-Мірський, А. Селівановський, І. Бабель та ін.

Наприкінці 30-х років твори Е. Багрицького повинні були вийти у світ в окремому двотомному зібранні, проте був опублікований тільки перший том. Автором вступної статті та коментарів був Ю. Севрук, і А.Г. Шевченко зауважує, що йому вдалося ввести в читацький обіг велику кількість віршів поета і дати перший систематичний аналіз його творчості.

Автор дисертації розглядає першу монографію, присвячену творчості Багрицького (І. Грінберг, «Эдуард Багрицкий: Творческий путь поэта», 1940). На думку А.Г. Шевченко, вона актуальна до сих пір і містить чимало важливих спостережень. Щоправда, у зв'язку з цим виникає питання, чи все в цій роботі актуально і чи справедливе твердження І. Грінберга про те, що акмеїзм не вплинув на творчість Е. Багрицького. В цьому підрозділі аналізуються також статті В. Азарова, С. Коваленко, І. Крука, З. Мінц, В. Нейштадта, Л. Резнікова, А. Синявського, Л. Юдкевича та інших дослідників творчості Багрицького.

А.Г. Шевченко справедливо стверджує, що найбільше про Е. Багрицьким було написано в 60-і роки, коли вийшли в світ монографія О. Любарєвої «Эдуард Багрицкий. Жизнь и творчество» і серія її статей, монографія І. Рождественської «Поэзия Эдуарда Багрицкого» та ін. Правда,

у зв'язку з цим виникає питання, якою мірою плідні були 60-ті роки для дослідження творчості Багрицького, наскільки над авторами цих робіт тяжіла радянська ідеологія і чому саме в цей час творчість Багрицького привернула таку увагу літературознавців.

А.Г. Шевченко також вважає, що в підручниках, які вийшли у світ на початку нинішнього століття, творчість Е. Багрицького часто подається спрощено. На її думку, поету безпідставно дорікають в антигуманізм, пропаганді революційного насильства. Однак не треба забувати, що за часів Багрицького, як, скажімо, і під час Великої французької революції, до революційного насильства ставилися дещо інакше, ніж у нинішній час. Разом з тим автор роботи стверджує, що на нинішньому етапі вивчення творчості Е. Багрицького крім односторонніх і прямолінійних оцінок є і цікаві спроби запропонувати нові підходи до прочитання відомих віршів, які виявляються в статтях О. Каракіна, О. Ковальнової, О. Михайлик, В. Рабиновича, Н. Петрової, С. Стратановського. Висвітлюються в огляді літератури і книги Л. Аннінського – «Красный век. Эпоха и её поэты» (2009) і М. Загребельного «Эдуард Багрицкий».

Концептуально важливим для досягнення методологічної цілісності роботи є 2-й підрозділ *Теоретико-методологічні основи дослідження: життєтворчість як історико-культурний феномен*, в якому мова йде про такий соціокультурний феномен, як життєтворчість.

А.Г. Шевченко вважає, що Е. Багрицький засвоїв домінуючі елементи життєтворчості романтиків і символістів, але формував поведінкову модель «художника-бродяги» на їх запереченні. «У життєтворчому проекті Е. Багрицького очевидні типовий склад поведінки, специфічні форми спілкування і зовнішнього самовираження, відповідні новому розумінні функції поета і поезії» (с. 40). В роботі йдеться про те, що, за спогадами сучасників (Ю. Олеша, Л. Славін, К. Зелінський, І. Поступальський, В. Катаєв), поет був байдужий до матеріального боку буття, його мова була

підкреслено «не витонченою», часом навіть грубуватою, поведінка аж ніяк не вишуканою, а ставлення до жінки – недбалим.

А.Г. Шевченко розглядає лірику Багрицького в контексті його життєтворчого проекту, під яким розуміється свідоме вибудовування власного життєвого шляху відповідно до обраного етичним і естетичним ідеалом. У процесі життєтворчості створюється особиста легенда поета, який вільний і підпорядкований лише владі мистецтва. Такий підхід дає можливість пояснити не тільки своєрідність ранньої лірики, що має книжковий характер і представляє умовний і абстрактний світ, але й суперечливість лірики пізнього періоду, що відображає складні співвідношення між утопічно-романтичними уявленнями ліричного героя про справедливість і свободу з подіями реальної дійсності.

У розділі 2. Рання лірика Е. Багрицького в контексті російської поезії 1910-х – 1920-х рр. розглядається початок творчого шляху поета.

У підрозділі 2.1. *Поезія Е. Багрицького «учнівського» періоду: між акмеїзмом і футуризмом* йдеться про тенденції, характерні для ранньої творчості, тісно пов'язаної з книжковими враженнями молодого поета, засвоєння досвіду сучасної йому модерністської поезії. Багрицький відмовляється від символістської образності на користь подібної конкретності акмеїзму та «речовності» художності деталі. Скажімо, у вірші «Суворов» помітна навмисна відмова від героїзації образу полководця, зосередження уваги на виразних побутових деталях. Вірш «Гимн Маяковському» свідчить про нову домінанту в поетичних шуканнях Е. Багрицького – футуристичну.

Своєрідність ранньої лірики Е. Багрицького зумовив образ Тіля Уленшпігеля, що зв'язує між собою його поезію та поведінкову стратегію. Ще один важливий елемент життєтворчого проекту Е. Багрицького – образ Діделя, близький ліричному героєві й самому поетові – любителю і знавцеві птахів. Модель «художник-бродяга» отримує інваріант «поет-птахолов».

Тут вперше виникає любовна тема: поет і «бродяга-птахолов» нездатний до життя на одному місці, до звичайного сімейного щастя.

У підрозділі 2.2. *Вірші 1918–1925 рр.: тематика, образність і блоківський «шар»* аналізуються твори 1918–1925 рр., які свідчать про розвиток і ускладнення поетичної моделі світу. В ній проявляється інша домінанта: поет-бродяга стає борцем за справедливість.

Революція і громадянська війна сприймалися Багрицьким як події всесвітньо-історичного масштабу, як «вселенський вогонь», у якому виплавляється новий світ. Однак, на думку А.Г. Шевченко, соціологічний підхід до тлумачення його віршів не є єдино можливим, що абсолютно справедливо. Про це свідчить її аналіз віршів «Знаки», «Рассыпанной цепью», «Освобождение», «Февраль», «Чёртовы куклы», «Коммунары», «Предубеждение» та ін.

Входження соціальної проблематики в умовний поетичний світ Багрицького відбувається шляхом включення улюблених образів (Тіль Уленшпигель, Ламме), а також імен улюблених поетів (Пушкін, Блок, Маяковський) до віршів, пов'язаних з подіями дійсності або написаних як відгук на них. Поет «протягає руку» В. Маяковському, «піднімає пістолет» Пушкіна; характерно, що не перо, а пістолет, що логічно, оскільки, за Маяковським, перо можна прирівняти до багнета. Поет усвідомлює себе вже не тільки «волоцюгою» і «птахоловом», відірваним від певного соціального середовища, а бійцем, покликаним на боротьбу за праве діло. Надалі його погляд на роль поета зазнавав змін і ускладнювався; з'ясовується, що він відповідає за ту нову реальність, у якій існує, що є для нього неоднозначною і конфліктною ситуацією. Про цю проблему і йдеться в наступному розділі дисертації.

Розділ 3. Лірика Е. Багрицького періоду зрілої творчості (1926–1933): між творчою свободою і соціальною необхідністю є найбільш вагомим у дисертації і демонструє вміння дослідниці переконливо й цікаво

аналізувати поетичний текст. Тут розглядаються такі твори, як «Стихи о поэте и романтике», «Стихи о соловье и поэте», «Встреча», «От чёрного хлеба и верной жены...», «Бессонница», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым», «Папиросный коробок», «Вмешательство поэта» та ін.

Як справедливо вважає автор дисертації, вірші тих років дають можливість говорити про те, що Е. Багрицький, «поет-бродяга», задихався від відсутності справжньої творчої свободи. Про це, наприклад, свідчить вірш «Вмешательство поэта», який автору роботи видається поетичною декларацією Багрицького. Вона стверджує: «Образ покоління, з яким поет ототожнює себе, змінюється. Якщо в ранній період творчості це були "поети, рибалки і птахолови", то тепер це "механіки, чекісти, рибоводи". Звинувачення в тому, що поет не відчуває злоби дня, несправедливі: його прихильники – це ті ж представники народу, що й раніше, однак вони – люди інших, більш потрібних професій ("механіки" і "чекісти")» (с. 153). Зауваження вірне, але яке місце серед представників цих «потрібних» професій займає поет-бродяга?

А.Г. Шевченко слушно зауважує, що у віршах Е. Багрицького початку 1930-х рр. голос поета чути більш чітко, ясніше окреслені його світоглядні позиції. У віршах «Отже – папері терпіти несила...» та «Весна, ветеринар і я» ведеться діалог, у якому ліричний герой та його співрозмовники говорять про сутність буття. З цих віршів йде соціальна чи політична конкретика, вони присвячені самим основам життя людини, як його розуміє поет. Парадокс полягає в тому, що новий погляд ліричного героя на світ вже далеко не завжди збігається зі старим життєтворчим проектом Багрицького. Його ліричний герой, на наш погляд, близький до типу романтичного героя, незалежної особистості, яка страждає під тиском прозових життєвих обставин і не бачить вищої чесноти у слухняності. Але виникає новий світ, нова реальність, яка в ідеалі не може бути ворожою герою, адже він сам бере участь у її затвердженні. Однак реалізувати себе в ній він не може

навіть після «линьки», описаної у «Вмешательстве поэта». Ми вважаємо, що поезія Багрицького є свого роду агресією самоствердження, це «злісне півняче буття», коли «злісна пісня перекручує рот». Така «пісня», такі настрої були співзвучні революції, до того ж, мабуть, якісь фактори в самій особистості поета, та й в його соціальному оточенні живили цей комплекс поетичної агресії, посилюючи таку форму самоствердження, визначаючи характер життєтворчого проекту. Але авторитарна влада, сформована до кінця 20-х років, вважала за краще послух, а самоствердження індивіда ототожнювала з буржуазними пережитками або анархічним бунтарством. Нові соціальні реалії вже не припускали експериментів ні в житті, ні в літературі, яка повинна була відповідати загальній концепції будівництва нового суспільства. Але існували художники, які не поспішали входити в це загальне русло літературного розвитку. Поет-бродяга хотів брати участь у побудові нового суспільства, але крокувати в ногу у нього не завжди виходило. І тоді виникала дуже щира поезія несподіваних і яскравих асоціацій: «От чёрного хлеба и верной жены / Мы бледною немощью заражены. / Нам нож не по кисти, перо не нраву, / Кирка не по чести и слава не в славу». Ось такі рядки роблять цікавою зрілу поезію Багрицького, і автор роботи своїми інтерпретаціями віршів, суперечливих оцінок дослідників творчості поета переконливо доводить це.

Пошук свого місця в новій, соціалістичній реальності неминуче призводить Багрицького до внутрішнього конфлікту, який знайшов відображення в його пізньої поезії. У цьому аспекті вона переконливо аналізується в третьому розділі. Хоча хотілося б почути думку Альони Георгіївни про те, як бачить вона співвідношення життєтворчого проекту Багрицького з його поетичною творчістю. Чи були притаманні світобаченню Багрицького протиріччя, які відбилися і в життєтворчості поета і в його художній творчості?

Логічно побудований і зважений аналіз теоретичного і художнього матеріалу дозволяє автору роботи прийти до висновків, які містять розгорнуту характеристику творчої еволюції Е. Багрицького. Зокрема, зазначається, що його лірика – це чудове явище російської поезії 1920–1930-х років. Вона перебувала в центрі уваги дослідників у середині ХХ століття, але останнім часом інтерес до неї майже втрачено. Як правило, вона оцінюється однобічно і суб'єктивно на догоду суспільно-політичній кон'юктурі, оскільки витягується з історико-літературного контексту, в якому виникала, і пояснюється у зв'язку зі зміненими поглядами на поезію того часу.

Для ранньої лірики Багрицького характерні стилізації, в яких поєднуються елементи претекстів з індивідуальними художніми відкриттями («Тиль Уленшпигель», «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Отец мой умер на костре, а мать...”»)), «Тиль Уленшпигель. Монолог (“Я слишком слаб, чтоб латы боевые...”»)), «Ламме» («В осенний день над площадью стоит»), «Встреча» та ін.). Поет користується «чужими» образами, яким дає нове життя, і створює власну художню реальність, прославляючи буденне і знижуючи високе.

Пізній період творчості Е. Багрицького, який відбив лютий порив до нової правді і нового життя, ознаменований створенням таких поетичних шедеврів, як «Стихи о поэте и романтике», «Контрабандисты», «От чёрного хлеба и верной жены...», «Бессонница», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым» та ін. Ці вірші свідчать про еволюцію образу ліричного героя, відмову від умовності книжкової образності і створення нової картини світу, який набуває трагічні обриси.

Автор роботи справедливо стверджує, що лірика Е. Багрицького, проаналізована в контексті життєтворчого проекту поета, постає як оригінальне і глибоке явище російської поезії першої третини ХХ століття. Ідеологічна домінанта його віршів у такому висвітленні представляється

менш значущою, ніж вираз духу часу з його ентузіазмом, надіями і трагедіями. А.Г. Шевченко вдалося переконливо і цікаво проаналізувати лірику Е. Багрицького, що викликає найрізноманітніші, часом суперечливі оцінки. Разом з тим деякі положення роботи є дискусійними і потребують корекції і уточнення.

М. Гаспаров, розглядаючи розвиток російського вірша після Жовтневої революції, виділяв три етапи. Перший – приблизно 1925–1935 роки. Найбільш впливова фігура в цей перехідний період – Маяковський, «...а потім Багрицький і Сельвінський, що сформувалися як поети до 1925 року» [Гаспаров М.Л. Очерк истории русского стиха / М.Л. Гаспаров. – М.: Наука. – С. 292]. На жаль, у рецензованій роботі про внесок Багрицького або його відсутність у розвиток поетичної форми мова не йде. Правда, треба сказати, що така мета в роботі й не ставилася. Однак обмеження експерименту у сфері поетичної техніки, художнього пошуку, які приносяться в жертву необхідності бути зрозумілим найширшому колу читачів, безсумнівно, позначилося на еволюції творчості поета. Цікавою є й те, як співвідносилися оповідність і лірична сповідальність у поезії Багрицького. В роботі могло б йтися про те, як організований наратив лірики Багрицького, яка роль в ньому образ «героя-автора», включеного в сюжет цілого ряду віршів («Контрабандисты», «Арбуз», «Разговор с комсомольцем Н. Дементьевым», «Вмешательство поэта» та ін.). Зрозуміло, визначення «герой-автор» умовне, не є загальноприйнятим і вводиться тут нами для того, щоб відрізнити його від поняття «образ автора», який, як відомо, є єдиним носієм творчої концепції та проявляється на всіх рівнях поетичного тексту. Проте ці зауваження не впливають на загальну високу оцінку рецензованій роботі. Альоні Георгіївні вдалося виконати серйозне самостійне дослідження, яке базується на значному і складному історико-літературному матеріалі. Автореферат і публікації повністю відбивають зміст дисертації.

Підсумовуючи висловлене, зазначимо, що дисертація Альони Георгіївни Шевченко «Лірика Е. Багрицького в контексті життєтворчого проекту поета» є завершеним, самостійним, вагомим дослідженням, яке відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України (№ 567 від 24.07.2013 р.), а її авторка цілком заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література.

Доктор філологічних наук,
професор

В.А. Гусєв

Вчений секретар ДНУ імені Олеся Гончара,
к. ф.-м. н., доцент

Т.В. Ходанен